

ТВАРИННИЙ СВІТ В ГЕРАЛЬДИЧНІЙ СПАДЩИНІ МІСТ УКРАЇНИ

Символіка територіальних гербів наших міст відзначається великою різноманітністю зображень. Вона віддзеркалює багаторічний процес їх історичного розвитку. Генеза гербової традиції позначається впливом різнопланових факторів суспільно-політичного, соціального та релігійного характеру. Нашарування гербових традицій різних епох призвели до інтеграції в геральдичній спадщині міст України різних геральдичних систем. Тож символіка, зазнавши впливу знакових систем тих країн, до складу яких через складні історичні обставини входили тривалий час українські землі, сформувалась як багатобарвне, з багатьома складовими, явище.

До представницької групи так званих негеральдичних фігур, які вміщувалися у гербах українських міст як певні символи протягом майже п'ятсотлітньої історії їх існування, відносяться зображення, які представляють природні фігури. Серед них численний ряд складають такі, що відтворюють образи, взяті з живого світу, зокрема фауни. До територіальних емблем потрапили представники диких звірів та тварин — лев, вовк, ведмідь, олень, зубр, козел, бобер, білка, ховрах; свійських тварин — кінь, коза, баран, ягня. Пташиний світ у міських гербах представляють орел, сокіл, дрохва, лебідь, лелека, журавель, голуб, галка. З мешканців водойм до гербів занесено риб, часто без означення виду. Групу плазунів й комах представляють змія та бджоли. Якщо одні з них широко відомі в Європейській геральдичній й знаковій системі, то інші мають виключно конкретну прив'язку до українських теренів, на яких стояло те чи інше місто.

За час свого існування практична геральдика, яка жила за рахунок усталених знакових систем своїх країв, територій, історико-етнографічних регіонів, залу-

чаючи до свого вжитку вивірені століттями знаки — символи, зуміла виробити класичні форми зображень живих істот. Приписи класичної геральдики зафіксували норми їх розміщень у гербовому полі, конкретні вказівки на те, яким чином мають бути відтворені звірі та птахи, в який бік повернена голова та куди має крокувати жива істота. Отже, в геральдичній науці питання про відповідність графічного зображення емблем (колір, розмір) завжди стоїть досить гостро, бо всі порушення прийнятих канонів при створенні гербів вимагають свого пояснення.

Теоретична геральдика сформулювала суто геральдичні правила для їх зображень, визначила інформативну суть кожного із символів. Так, зображення диких травин відповідали притаманним їм природним якостям, тобто говорили у свій спосіб про силу, могутність, пильність, рішучість, а той й шляхетність. За допомогою геральдичних барв у образах-символах підкреслювали якусь з властивих рис тварин. Свійські тварини, образи яких потрапили до гербів, часто символізували готовність прислужитися людям, або ж відображали напрямок господарських занять міської громади чи вказували на значну поширеність тварин в регіоні.

Поміж відомих на тепер понад 400 міських гербів України, що складають самотутнє, надзвичайне цікаве, національного значення явище, як досить інформативне історичне джерело, так і як предмет малярського та графічного мистецтва, понад 90 мають зображення представників фауни. Це засвідчує про неабияку прихильність наших предків до оточуючого їх живого світу, про намагання творців знаків ввести у вигляді “геральдичного патрона” в головну міську емблему такий близький їм образ, здатний одночасно за допомогою графіки через свою визначальну якість передати певний зміст. Отже, часто витoki появи в гербі тієї чи іншої тварини треба шукати в традиції ставлення середньовічного населення наших теренів до них. Тож у символічній формі зафіксовано світосприймання наших предків,

світоглядні елементи, а також історичні події та факти, легенди, фольклорні традиції, побут. Звичайна річ, що за товщею століть часто губився зміст того чи іншого символу. І сьогодні ми в багатьох випадках не маємо змоги “прочитати” герб у такий спосіб, як його розуміли самі творці.

Інформативну віддачу історичної пам’ятки можна підвищити, застосовуючи прийоми та методи теоретичної геральдики. Саме вона займається систематизацією та аналізом складових елементів герба, геральдичною теормінологією. З’ясувати натяки на певні історичні події, правильно оцінити змістовне значення символу допомагають теоретичні знання. Йдучи від загального до конкретного, аналізуючи наявний геральдичний матеріал, дослідники отримують змогу представити вилучену інформацію досить широкого спектру для висвітлення питань історії суспільної свідомості, соціальної психології. Інформація, яку несе герб, допомагає відтворенню психологічної атмосфери епохи середньовіччя. Змістове та художнє навантаження герба дає можливість проаналізувати й саме ставлення до нього його безпосередніх власників, тієї риси, яка притаманна менталітету епохи або ж різним її соціальним верствам.

Сьогодні ми не можемо, на жаль, ще констатувати, що вся вітчизняна геральдична спадщина достатньо розроблена. Тож не потрібно відкидати того факту, що значний геральдичний матеріал, накопичений впродовж століть, вже опрацьований дослідниками територіальної геральдики окремих регіонів¹. Це дає можливість для аналізу структурного ряду його знаків, які, зокрема, представлені й зображеннями тваринного світу.

Перед тим, як приступити до систематизації та аналізу природних, в нашому випадку — зображень тварин, вважаємо за потрібне зупинитись на особливостях колірної гами при їх передачі.

Згідно правил класичної геральдики однією з важливих ознак герба є колір його поля та фігур. Здавна чітко

визначилась геральдика щодо геральдичних кольорів, яких всього п'ять: червоний, синій, зелений, пурпуровий та чорний. Барвам завжди відводилась особлива роль, бо кожна з них мала свою символіку та трактування. Це правило не втратило свого значення і тепер². Оскільки у мистецтві кожна з фарб має безліч відтінків, для прикладу, один тільки чорний нараховує їх 42, то теоретична геральдика зафіксувала компоненти, з яких утворюються в гербах їх кольори: червоний — суміш сурика та кіноварі; синій (блакитний) — шляхом змішування кобальту та ультрамарину, зелений — суміш хрому та рослиної зелені. Пурпуровий (за українською традицією трактується ще як малиновий) утворено через поєднання лілово- (бузьково) -червоних фарб; чорний — створений із сажі та сполучених додатків. Як засвідчує геральдична практика, цих кольорів виявилось достатньо, аби відтворити всю гаму різних за змістом геральдичних фігур. Та в гербах зустрічаються досить численні групи негеральдичних фігур — зображення людей, звірів, птахів, рослин, різних споруд, зброї, речей побуто тощо, які можуть мати свій особливий колір. Для цього приписи геральдики радять вживати термін — “природнього кольору”. Гербознавці Європи, особливо англійці та німці, наводять приклади кількох додаткових кольорів для окрасу негеральдичних фігур, та ці барви вважаються негеральдичними. Серед них — коричневий — брунатний, кров'яний, сталевий, захисний, тілесний, водяний, сірий, оранжевий. В орнаментальних зображеннях герба допускається теж певний відступ від традицій, коли справа йде про відтворення усталених кольорових зображень, запозичених з державної символіки.

Вживаються також для зображення фігур два метали, це — золото і срібло. Перший передається на малюнках жовтим, другий — білим кольором або просто чистим полем без фарб. Основне правило геральдики, що стосується кольорів, наголошує: не можна подавати кольорову фігуру на забарвленому полі, або металеву — на металевому. Кольорові фігури зображають на металі,

передані через метал — на барві. Трапляються випадки, коли це правило не враховується. В наявності є історичні герби міст з такими відступами і їх сприймають як данність. Та аби було менше непорозумінь, при створенні нових територіальних гербів все ж необхідно дотримуватись геральдичних правил.

Тож, як бачимо, малюнки тварин подають у “природньому” забарвленні, про що неодноразово засвідчують гербові описи. Вони, принагідно значимо, вказують і на колір пазурів, язика чи пазі хажака, на окрас частин тіла птахів тощо.

Лев та його зображення чи не найпопулярніша з емблем, які використовувались у світовій геральдиці. Зовсім не випадково 25 країн світу внесли цього звіра до головних державних атрибутів — гербів, офіційних емблем. Цар тваринного світу — його відвага, здіблена грива, палаючі очі, цупкі пазури — здавна асоціювалися із силою, хоробрістю, великодушністю та домінуючим станом щодо всіх інших тварин. Лев з'являвся не тільки на гербах держав, де він водиться (республіка Індія, Сьєра-Леоне, Чад, Гамбія, Королівство Марокко тощо), а й у країнах Європи, звідки він зник півмільйона років тому. Елітарний ряд геральдичних левів присутній в гербах Фінляндії, Болгарії, по три їх зображення є у гербах Нідерландів, Любсембургу, Данії, чотири — у королівства Швеції, а ціла лев'яча родина (аж 9) — у гербі Сполученого королівства Великобританії та Північної Ірландії. Ввели їх до своїх головних емблем і постсоціалістичні країни — республіки Латвія, Чехія.

На теренах України, в її символіці лев з'явився ще за часів Давньої Русі. Старовинні печатки із зображенням лева були у князів Смоленська, Новгород Великого. На гербі міста Володимира зображений лев, що звівся на задні лапи, з короною на голові та хрестом у передніх лапах. Цілком ймовірно, що прийшов він на Русь з державної символіки Візантії, де вважався уособленням величчя й могутності. На гербі Львова, міста, заснованого Данилом Галицьким і названого ним на честь сина Лева Да-

ниловича (бл. 1268—1301), лев залишився і досі, проіснувавши (з певними відозмінами зображення) понад 700 років. Польська “Хроніка Зиморовича” XVII ст. зафіксувала факт наявності “промовистого” (гласного) герба міста — зображення золотого лева на блакитному щиті з 1256 року. Ймовірно, що цей династичний з початку знак (варто згадати печатки синів князя Юрія Львовича — Андрія та Лева), пізніше закріпився як центральна фігура міського герба. Із часу надання польським королем Казимиром III Великим львівським міщанам права Магдебургії (1356 р.), у міському діловодстві вживалася печатка з традиційним українським символом міста-фортеці — замком з трьома вежами та брамою, посередині якої — лев, що крокує у правий геральдичний бік. Зразки печаток 1352 р. та пізніше, 1363 р., мають відмінність, бо на останній зображена тільки одна вежа. Польський хроніст XV ст. Ян Длугош відмічав: під час Грюнвальдської битви львівські полки вступали під блакитною хороговою із зображенням золотого лева, що спинається передніми лапами на скелю. Зображення льва вживало в своєму гербі Руське воєводство і Львівська земля як окрема його частина (1434 р.). Історичний львівський герб було підтверджено 1526 р. Сигізмундом I Старим. Після приєднання Галичини до Австро-Угорської імперії (1772 р.) міська відзнака Львова із зображенням традиційного лева була затверджена цісарем Йосипом II в 1789 р. “Руський лев” зберігся на міському гербі Львова і після революції 1848 р. та продовжував існувати до 1918 року без змін.

У радянську добу (1967 р. було затверджено герб Львова, в основу якого покладено історичний міський знак: “В блакитному полі зображена міська брама з трьома баштами, відчинена в арці, де на задніх лапах стоїть золотий лев, повернутий в правий бік. На центральній башті міської брами розміщено золоті серп і молот”. Як видно із опису, тогочасна ідеологія відклала у вигляді емблеми свій відбиток і на міську геральдику. Герб було перезатверджено у 1991 р., де серп і молот вже зникли.

Зображення лева в міській геральдиці України доволі часто передане у відповідності до основних геральдичних правил. Це — крокуючий лев, обернений у правий геральдичний бік, що піднісся на задні лапи, із висунутих червоним язиком, піднятими лапами і хвостом, оберненим до спини. Саме такий лев існував на гербах Берегового (XII—XIV ст.), Гримайліва (1720 р.), Заболотова (поч. XVII ст.), Кулачківців (1533 р.), Отинії (1753 р.), Печеніжина (XVIII ст.), Стрілища (1513 р.), Нижніх Варецьків (XVIII ст.). На гербах міст Прикарпаття, Заболотова (XVII ст.), Кулачківців та Печеніжина (XVIII ст.) було поєднано елемент герба Руського воєводства (лева) із родовою відзнакою Потоцьких — “Пилява” (трираменний хрест без правої частини нижнього рамена). Герби міст Болехова (1603 р.) та Войнилова (1782 р.) зображували лева із золотим кільцем у лапах (родова відзнака Гедзинських “Правдзіц” (“Пельгржим”). Герб міста Гримайлова поєднував зображення золотого лева із родовою відзнакою Сенявських “Лелівою” (золотий півмісяць та шестикутна зірка).

Цікавим є зображення лева на гербі міста Варяжа. Тут він лежить біля ніг Св. Євангеліста Марка, як його постійний супутник.

На старовинному гербі Жидачів 1676 р. було зображено аж трьох золотих левів на блакитному тлі. Пізніше символіка герба, за часу панування Австро-Угорщини, була докорінно змінена. Яким би не було зображення звіра на гербах — у положенні прямо — Львів, Берегове — з червоними очима, язиком та пазурами, Болехов — із золотим кільцем, Отинія — коронований, Гримайлів — лев тримає у передніх лапах золоті півмісяць та шестикутну зірку тощо, крокуючим по землі на чотирьох лапах (Нижні Варецькі) — він завжди переданий золотом (жовтою фарбою), а в описах так прямо і зазначалося — “золотий лев”. 15 старовинних гербів міст України прикрашені цією класичною емблемою.

До найстародавніших емблем народів світу належать і зображення коня. Кінь майже завжди мав бути зобра-

жений у збруї під вершником. Коли він поданий без вершника та збруї, то в геральдиці його малюнок називали “диким конем”. У західноєвропейській геральдиці вважалося, що кінь уособлює в собі кращі якості кількох тварин: хоробрість лева, гострий зір орла, силу вола, швидкість оленя, спритність лисиці³. На гербах міст України зображення коня є там, де головною емблемою виступає один із найголовніших її святих — Юрій (Георгій) Звितежець чи Змієборець. Тож кінь там подається у сполученні з іншими природними або фантазійними малюнками, як і в емблемах шляхетського походження, зокрема польсько-литовської та білоруської — “Погоня”. Так, на гербі Заслава 1754 р., повторно затверженому 1796 р., є “вершник з мечем та щитом” (“Погоня” — герб Сангушків). Присутня емблема срібного коня на гербах м. Білий камінь (1682 р.), Володимира-Волиського (1744, 1911 рр.), Новогеоргіївська (1845 р.), Збаража (з поч. XIV ст.). Кінь із польським вершником, що був присутній на гербі м. Черкаси, наданому 1791 р., продовжив своє існування і після вилучення постаті воїна (1852), коли Правобережжя перейшло до володінь Російської імперії. У 1878 р. Черкаси одержали новий герб, де на червоному щиті було зображено срібного коня, що скаче, із чорними очима та язиком. Р.Климкевич називав коня як геральдичну емблему сили, сміливості та волі, символом “підходим для міста з такою буйною минушиною”. Срібна кінська голова є на гербі м. Кіцмань 1934 р. А “чорний кінь, що біжить праворуч”, присутній на гербі Старобільська 1804 р. Звичайно, що не скрізь у 12 відомих нам гербах зображення коня тотожне. Творці гербів завжди додавали до його малюнку щось своє, але такі ознаки, як сила, рішучість, горда стать, краса, швидкий біг яскраво передані засобами малярства.

Серед зображень тварин в світовій геральдиці особливе місце займають бик і корова. Корів обожнювали греки, єгиптяни, скандинави та індійці, племена африканців і народи Центральної Європи. Зображення корови увійшло до композиції державного герба Непалу. На

гербі Уругваю бик символізує багатство країни, на гербі Ісландії — виступає у ролі охоронця держави. Два бички із дзвіночками на гербі Андорри символізують протекторат Франції та Іспанії. Голова бика є центральною фігурою на гербі Молдови. Міська геральдика України теж надала належне цій псважній, благородній тварині. Зображення биків, їхніх голів чи рогів існують на гербах Берегів (XIX ст.), Верхньодніпровська (1811 р.), Прилук (1572 р.), Канева (XVIII ст.) Кілії (1932 р.), Вашківців (1932 р.), Липовця (1796 р.), Язлівця (1XVIII ст.). Щодо гербів м. Канева і Язлівця то “червоний бик” потрапив туди як шляхетський герб Понятовських “Цюлек”. Герб м. Прилук являв собою видозмінений шляхетський герб Вишневецьких “Пом’ян” (“на бликитному тлі бичача, золота, пробита шаблею голова”). Зображення чорної бичачої голови на гербі м. Кілії (1932 р.) та срібних бичачих рогів на гербі м. Вашківців (1932 р.) було “спадковане” від герба Молдавського князівства (або ж крайового герба герцогства Буковини). “Бик, що грається”, на гербі 1811 р. м. Верхньодніпровська був зображений “на знак достатку у скотарстві того краю та вигоди, надані для того природою”. В одному випадку в описі герба вказується на колір забарвлення бика: червоний язик (Язловець), срібний бик (Липовець), чорна бичача голова з червоними очима та рогами (Береги, Кілія). Коли емблему описано без означення кольору (Прилуки, Верхньодніпровськ), то тоді в силу вступає закон геральдики і колір передається як “природний окрас” — “натуральна барва”.

Через свої виняткові якості прилучений до емблем міської геральдики і олень. В Європейській геральдиці олень є емблемою воїна, чоловічого благородства, тому його часто можна зустріти на лицарських гербах. На німецьких землях вважали, що олень здатний тільки своїм духом відганяти змії. Тож вже прислужилось за основу розглядати оленя як емблему боротьби із злом не стільки через фізичну силу, скільки через благородні ідейні переконання, силу духа, моральні якості⁴. Оленя зображували завжди у профіль. Він або біжить, скаче,

мирно йде, або стоїть на місці. Інколи зображували самі тільки оленячі роги чи одну голову. Таким є “промовистий” герб Рогатина 1535 р. — “оленячий ріг та латинська літера “R”. Крім різниці в накресленні фігури і частин тіла оленя існують і різні кольори передачі його забарвлення. Він може бути золотим, срібним (білим) або червоним, чи оленем “натуральної барви” (герб Чудина — тепер с. Межириччя, поч. ХІХ ст.). Золотий з червоними рогами олень “біжить” на гербі м. Березани (ХVІІІ ст.). Олень без зазначення барви з пробилого стрілою шиєю існував з 1390 р. на гербі м. Самбір (підтверджений 1788 р.), а у супроводі з боків двома золотими восьмикутними зірками — на гербі Нижанковичів 1408 р. (підтвержений двічі, у 1569 та 1793 рр.).

Хоча згідно традиції осел втілює у народів світу ознаки глупоти та тупої впертості, йому, ще з біблейських часів, віддівали шану через працелюбність, здатність безвідмовно виконувати тяжку роботу, невимогливість, скромність. Тож словесні символи в образі осла зіткнулись з “промовистою” емблемою в геральдиці. Осляча голова зображена у гербі м. Янів (с. Долина, Терехівського р-ну) у ХVІІІ ст. — швидше всього то родовий герб власників міста Богушків “Півкозень”.

Гірський козел натуральної барви із срібними рогами стоїть на зеленому пагорбі на гербі м. Вишківського (кін. ХІХ ст.), козел з маленькими ріжками на “промовистому” гербі м. Козелець 1656 р., який дещо пізніше відозмінено і 1782 р. він за окрасом срібний, а на ньому золота держава з хрестом (державне яблуко). Пастух із гирлигою в руці пасе кіз на гербі м. Ясіня.

Зображували у гербах ще золоту баранячу голову — на знак вигоди Тарханського Куту до викохування сірих овець” в гербі м. Євпаторія 1844 р. та Сальниці (Вінницька обл.), де є “відірвана бараняча голова з червоними очима”. Божий агнець — біле агня — залишався впродовж трьох затверджень герба (1504, 1569, 1584 рр.) поряд з святим Іваном Предтечею на емблемі Поморян та гербі містечка Середне на Закарпатті, де він зображе-

ний (1860 та 1880 р.) з червоною короговою та хрестом. Два чорні зубри на золотому тлі, як ознака сили та могутності, є на гербі Любомля 1938 р.

Серед інших представників диких тварин до гербів внесено малюнки вовка. Герб Летичіва 1579 р. — срібний вовк, що біжить, підтверджений 1796 р., на гербі 1860 р. — він вже йде, та зображений з червоним язиком. “Промовистий” герб м. Вовчанська 1781 р. зображає “вовка (без означення барви), що біжить, на блакитному тлі на знак імені сього міста”. Вовчу шелепу з трьома зубами зафіксував герб Шаланок (вживається під назвою “Тжиземби” або “Земби”).

Двічі в міських гербах присутнє зображення ведмідя. “На срібному тлі сосна, на якій золотий вулик і довкола золоті бджоли, а на ній, щоб добути мед, лізе чорний ведмідь” — такий герб було затверджено у 1782 році для повітового міста Новгород-Сіверського намісництва Сосниці. У даному випадку повторювалась “промовиста” символіка печатки Сосницької сотенної канцелярії 1747 р., яку подано без змін. Досить цікавим здається нам і зображення ведмідя на гербі м. Магерів “на золотому тлі увінчана короною дівчина з розпростертими руками, що сидить верхи на чорному ведміді”. Як свідчить реєстр Ф.Ковалишина, це була давня польська шляхетська відзнака “Равич”, що, за легендою походить з Англії.

Герб Бірки 1596 р. передає зображення золотого бобра із зеленою галузкою в зубах; червону білку із зеленим горіхом у передніх лапах — герб Краснолівська 80 р. ХІХ ст. Удостоївся зображення і ховрах, “що сидить на золотому пні, на знак того, що таких звірят околиця сього міста має доволі”. Отже, на 50 гербах міст України у той чи інший спосіб знайшли втілення представники багатого тваринного світу краю.

Пірнате царство, багате та різноманітне, завжди супроводжує людину впродовж всього життя. Орел із своїм могутнім тілом, грізним поглядом, міцним, гачкоподібним дзьобом, сильними, з гострими пазурами нога-

ми, величним розмахом крил, привернув увагу як символ, що означає владу, державність, верховенство і прозорливість. Майже четверта частина держав світу має у своїх гербах емблему орла. Якщо раніше, у середні віки, прерогативу його зображення мали країни в ранзі імперій, то пізніше його перебрали їх історичні наступники, або держави, що визнавали своєю родовою емблему засновників (для прикладу, гіпотетична емблема Пястів у Польщі, хоча вона з'явилася тільки у XIII ст. "срібний орел на червоному полі"), чи то в силу геральдичної традиції, що заносила орлів, як представників місцевої фауни, до гербів.

В гербах міст України орел як емблема присутній у гербах Чернігова (1782 р. — одноголовий, чорний, увінчений золотою короною), Буданова (три срібні орли з оберненими праворуч головами і розпростертими крилами, XVIII ст.), Озерян на Таращі (срібний та чорний орел відповідно), Коломиї (половина срібного двоголового орла, 1849 р.), Отинії (срібний одноголовий орел, увінчаний золотою короною, XVII ст.), Ольвіополя та Тячева. Срібне розпростерте крило є на гербі Гайсина (1744 р., перезатверджено 1796 та 1856 рр.).

Кожне з перелічених зображень має свої особливості. Це не бездумне копіювання відомих здавна зразків, а оригінальні мистецькі твори, витoki яких треба шукати в давніх традиціях зображень птахів у регіонах.

Прихильно завжди ставились на наших землях люди до лелек, мирного птаха, що означав в геральдиці спокій та пильність, як і журавель. Так, у "промовистому" гербі Буська за австро-угорського панування з'явилася "срібна лелека з червоними ногами та дзьобом". У такий оригінальний спосіб передано назву міста: лелека на місцевому діалекті звучить як "бусол" чи пестливе — "бусько". Аж три лелеки — "два поряд і один між ними, нижче, що стоять кожен на своєму гнізді" зображені в гербі Ананьїва 1847 р., що був підтверджений 1858 р. при перезатвердженні герба. Срібний лелека, що тримає у дзьобі змію, скручену подібно до літери "S" має герб

Щуровичів. Очевидно, що знак затверджений за Австро-Угорщини, існував десь з середини XVII ст., коли міщани Щуровичів отримали Магдебургію. Шанували лелеку не тільки на західних землях, а й на Слобожанщині. Так, у складному гербі Біловодська 1781 р., у нижній його частині "ходить на зеленому тлі лелека". Стоїть птах і на середній з трьох веж на гербі Корсуня 1792 р., наданого місту Станіславом-Августом Понятовським. Тож образ лелеки не був прив'язаний до якогось певного регіону.

Емблема сокола здавна дуже поширена в Україні. Соколи-кречети згадуються в багатьох писемних пам'ятках, зокрема "Слові о полку Ігоревім". Класична європейська геральдика, що надавала перевагу орлам, справила помітний вплив на інші геральдичні системи, де сокіл трансформувався в орла, як уособлення сили та могутності держави. Які саме з родини цих денних хижих птахів — балабон, кречет, сапсан чи борівітер зображалися у гербах під терміном "сокіл" — тепер не визначити.

Тричі в гербах міст зустрічаємо зображення сокола. В одному випадку він "ширяє над Бугом" (складний герб Вознесенська 1845 р.), в іншому — "промовляє" — про назву міста "золотий сокіл, що сидить із розпростертими крилами на срібній скелі" на гербі Соколова (Стрийський р-н, 1511 р. перезатверджений у кінці XVIII ст.), а ще сидить срібний сокіл у відчиненій брамі тривежого замку в м. Сокаль. До речі, в останньому малюнку "промовистого" герба австрійські геральдисти бачили "польського орла", хоча прадавня, 1424 р. емблема та опис до неї чітко спростовує таке твердження.

Хоча в Європі емблема голуба трактується як приналежна до християнства (Святий Дух — білосніжний голуб), він потрапив до геральдичних систем як уособлення краси, миролюбності, вірності. Тож як символ мирних намірів мав би виглядати голуб і у вітчизняній геральдиці. Та в герб Радомисля (Радомишля) 1796 р. "три голуби срібні" потрапили через історичний переказ, в

якому оповідалося про вчинену над древлянами княгиною Ольгою розправу. Згідно нього, вона зажадала від мешканців Коростеня (Коростишева), що стояв недалеко від Радомишля, данину за вбитого чоловіка — князя Ігоря — “по три голуби і по три голубиці з кожної хати”, а потім наказала прив'язати до їх хвостів запалені гноти з сіркою, щоб ті, прилетівши додому, запалили древлянське місто. Майже дослівно цей факт відтворено в описі герба, що є винятковим випадком у геральдиці, де, однак, голуби “тримають у дзьобі полум'яники, бо сі птахи вжиті були до підпалення міста”.

До герба Миколаїва (Прикарпаття) 1794 р. (з 1570 р. ним був власницький герб “Леліва”), потрапила тема з місцевої природи — “дуб, на якому сидить голуб із червоним дзьобом”; у гербі Королевого 1870 р. — “голуб летить, а під ним — риба”.

З плазунів тільки змія удостоїлася відображення в гербах: Полтави 1803 р. (перезатверджений 1878 р.) — як символ вічності (вона тримає в пащі свого хвоста), Щуровичей (1650 р. — зображення лелеки із змією в дзьобі), Зміївки (1904 р., “промовистий” герб — «золотий змій, що звивається догори”), Зміїв (1803 р. — теж “золотий змій, що звивається догори, з міською на голові його короною”).

У гербі Ольгополя 1851 р. (перезатвердженому 1858 р.) на полі “насяніні золоті бджоли”, а вулик з бджолами — зображений на емблемі Перемишлян (поч. ХХ ст.).

Кілька мешканців водойм — риби стали за центральні емблеми міст. Так, у “промовистому” гербі Коропа на блакитному тлі зображений “срібний короп і над ним золота корона” (1782 р.). Риби без означення виду внесені до герба Краковця 1425 р. — “три риби, одна над другою, середня обернена головою ліворуч, дві крайні — у правий геральдичний бік”. Золота риба є в гербі Сухостава (с. Яблунів, Гусятинського р-ну), а три золоті риби у гербі Вилкового 1932 р., “червона риба” у срібних хвилях — то зображення у нижній частині герба м. Заставна 1934 р. Чітко зазначену алегорію рибальства

підкреслюють тут ще два рибальські гаки. Вірогідно, що прототипом герба стала якась давня емблема, яка побутувала на межі ХІХ—ХХ ст., коли місто мало повітовий статус.

Розглянуті нами понад 90 зображень представників тваринного світу, від хижаків до плазунів та комах — яскраво засвідчують про притаманну вітчизняній геральдиці зацікавленість у відтворенні живих істот у знаковій системі. Не дивлячись на те, що потрапили вони до міської геральдики у різний час, мотиви живої природи завжди залишились досить популярними, як і “ландшафтні” символи — поля, гори, скелі, річки.

Оскільки сьогодні значно активізувалася зацікавленість у відродженні інституту міського герба, як символу міського самоврядування, дослідження символіки старих гербів, аналіз інформації про складові емблем може прислужитися напряму практичній геральдиці. Збір та впорядкування геральдичного матеріалу по історичних регіонах України, що мають як спільні риси, так і відмінності у герботворенні, дасть можливість визначитися із знаковою системою, яка заслуговує на життя і сьогодні, як історико-культурна спадщина.

ПРИМІТКИ

¹ Дмитрієнко М., Савчук Ю. Короткий нарис міської геральдики Поділля. - К., 1994; Савчук Ю. Миська геральдика Поділля. Вінниця, 1995; Соболева Н. Российская городская и областная геральдика XVIII-XIX вв. - М., 1981; Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. - К., 1986. Статті Р. Климкевича про герби міст Підляшшя, Полісся, Помор'я, Буковини, Правобережжя, Запоріжжя, Слобожанщини з “Українського історика”. 1964-1970 рр.; “Нового літопису” та ін.

² Стародубцев М. Геральдичні кольори та метали // Знак. Віст. УГТ. - 1993. - № 3 (серп.). - С. 4.

³ Похлебкин В.В. Международная символика и эмблематика. - М., 1989. - С. 99.

⁴ Там само. - С. 146.

⁵ Дані про гербові емблеми, описи гербів наведено за працями Р.Климкевича, М. Дмитрієнко, Ю.Савчука та гербовниками П.П.Вінклера (Спб., 1900), додатком до гербовника міст (М., 1994) та статтями Ю.Терлецького, А. Гречила та ін. дослідників української геральдики. Прогнатичний матеріал взято в ряді випадків з книги В.Панченка "Гербовник міст України" (К., Нью-Йорк, 1996), яка, на жаль, при всій своїй інформативності містить велику кількість помилкових висновків та суджень, оскільки автор не має відповідного фаху, а набраний матеріал - це систематизований виклад даних з обмеженої кількості опрацьованих і опублікованих вже джерел.